

**„A MŰFORDÍTÓ OTT KEZDI,
AHOL A NYELVTANÁR ÉS A FILOLÓGUS ABBAHAGYJA” –
SZABÓ LŐRINC MŰFORDÍTÁSRÓL SZÓLÓ GONDOLATAI
EGY AUTOGRÁF KÉZIRATA ALAPJÁN**

**“THE LITERARY TRANSLATOR BEGINS WHERE THE LANGUAGE
TEACHER AND PHILOLOGIST FINISH”
LŐRINC SZABÓ’S THOUGHTS ON LITERARY TRANSLATION
BASED ON HIS AUTOGRAPH MANUSCRIPT**

BARNA LÁSZLÓ¹

Absztrakt: Szabó Lőrinc mára elnyerte kiérdemelt költői pozícióját a XX. század magyar irodalmi kánonjában. Lírikusi minőségét csupán fordítói teljesítménye múlja felül: hazai viszonylatban kétségtelenül ő a századfordulót követő időszak egyik legkiválóbb műfordítója, s ezzel a magyar – irodalmi fordításokkal foglalkozó – fordítástudományi diskurzus is egyetért. Szabó Lőrinc fordítói tudatosságáról árulkodnak a megjelent, saját fordítói elképzeléseit is tartalmazó kritikai megszólalásai; ezeken túl pedig nemrég előkerült egy vonatkozó autográf jegyzete is, amelyet jelen munkában kópiákkal is szemléltetnek. A vázlatos kézirat vizsgálata során közel egy évszázad távlatából többször alkalmunk van detektálni – a többi közt – a kulturális fordítástudomány stratégiáit, mércéit, fordíthatatlan helyeit és távolságait, ami Szabó Lőrinc fordítói munkásságában már felismert vagy még azonosítandó döntéseinek a reflektáltságát igazolhatja.

Kulcsszavak: kulturális fordítástudomány, Szabó Lőrinc, autográf kézirat, műfordítás

Abstract: By today Lőrinc Szabó has reserved his rightful position as a poet in the Hungarian literary canon of the 20th century. His quality as a lyricist is surpassed only by his performance as a translator; in the Hungarian context, he is undoubtedly one of the most excellent literary translators of the period after the fin de siècle. The discourse of the Hungarian cultural translation studies, which deals with literary translations, is in agreement. Lőrinc Szabó’s reflectiveness as a translator is revealed by his published critical statements, which also include his own ideas as a translator; in addition to these, relevant autograph records have also been found. Through the analysis of the draft manuscript, we will have several opportunities to detect, from the perspective of nearly a century the strategies, standards, and distances of cultural translation studies, and their examples of untranslatability, which can prove the

¹ BARNA LÁSZLÓ
egyetemi tanársegéd
Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet,
Német Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék
3535 Miskolc-Egyetemváros
laszlo.barna@uni-miskolc.hu
metalepszis@gmail.com

reflectiveness of Lőrinc Szabó's decisions already recognized or still to be identified in his work as a translator.

Keywords: *cultural translation studies, Lőrinc Szabó, autograph manuscript, literary translation*

1. Bevezetés

Szabó Lőrinc – elsősorban Kabdebó Lóránt irodalomtörténeti munkásságának köszönhetően – mára elnyerte kiemelkedő kanonikus költői pozícióját a XX. század magyar irodalmában. Költői minőségét csupán műfordítói teljesítménye múlja felül: hazai viszonylatban kétségtelenül ő a XX. század egyik legkiválóbb műfordítója, s ezzel a magyar – irodalmi fordításokkal foglalkozó – fordítástudományi diskurzus is egyetért.²

Szabó Lőrinc fordításait – az 1919 és 1921 közötti fiatalkori éveiben készített áttünetéseinek néhány sajátosságától eltekintve (vö. Bazsóné Sörös–Barna 2022) – lelkiismeretes módszerességgel készítette. Ráadásul abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy amikor Szabó Lőrinc fordításszövegeit a forrásnyelvi szövegekkel vetjük össze, és a kulturális fordítástudomány szempontrendszerére (vö. Kappanyos 2015; Kappanyos 2021; Barna 2015) támaszkodva megállapításokat teszünk fordítói megoldásaira és elveire (ezek definiálását l. Sasvári 2023) nem csupán saját elképzelésünkre támaszkodhatunk: nem kell feltétlenül megbíznunk hipotetikus kijelentéseinkben (mint oly sok műfordító munkásságának az elemzése esetében), mert a műfordító-költő könyvtárhagyatéka és életműve e tekintetben is igen kifejező.

Jelen tanulmánynak több célja is van. Egyrészt kísérletet tesz arra, hogy – a teljesség igényével – sorra vegye Szabó Lőrinc vonatkozó, megjelent kritikai megszólalásait, ezzel is segítve az érdeklődő kutatók későbbi összeolvasó munkáját. Másrészt mint forrásközlés a hiteles, színes fotókópiákon túl tartalmazza a betűhív transzkripciót, illetve ennek az érthető olvasásához szükséges, jelöléseket is feloldó értelmezéseket. Harmadrészt arra vállalkozik, hogy a kézirat főbb formai attribútumait leírja, valamint a szerkezetét bemutassa, amelyhez szükséges röviden ismertetni Szabó Lőrinc gyorsírástechnikáját is. Jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy a címadó kézirat Szabó Lőrinc valamennyi publikált kapcsolódó esszéjével összeolvasva, komparatív reflexiókkal ellátva jelenjen meg, a dolgozat mégis kísérletet tesz Szabó Lőrinc esszé vázlatok szöveghelyeinek néhány megjelent írása

² Kappanyos András szóbeli közlése alapján ő a XX. század legjobb magyar műfordítója, Fried István ugyancsak egy beszélgetésünk alkalmán Tandori Dezsőt tette az első helyre, Szabó Lőrincet a másodikra, Kulcsár-Szabó Zoltán pedig így ír műfordítói tevékenységéről: „[a] kritika és a fordítástörténeti szakirodalom [...] minden olyan helyen, ahol megragadta a többféle fordítás léte kínálta alkalmát, hogy összevesse Szabó Lőrinc és valamely kortársa vagy elődje megoldásait, egészen megdöbbentő módon, lényegében majdhogynem kivétel nélkül Szabó Lőrinc fordítását ítélte meggyőzőbbnek vagy sikerültebbnek” (Kulcsár-Szabó 2008: 64).

gondolataival való összevetésére, illetve azonosítására, ami a dokumentum elkészülésének az okáról és időpontjáról is árulkodhat.

2. Szabó Lőrinc könyvtáráról és a fordításra vonatkozó kritikai megszólalásairól

Ami a hagyatékot illeti: Szabó Lőrinc a Volkmann utca 8. szám alatt található társasházi ingatlan emeletén lakik családjával 1935-től egészen 1957-ig, a haláláig. E lakás dolgozó-/könyvtárszobáját a mai napig eredeti állapotában igyekeznek megtartani az örökösök és a Szabó Lőrinc Alapítvány. Ebben a könyvtárszobában számos olyan forrásnyelvi szövegkiadás lelhető fel, amelyekből Szabó Lőrinc a fordításait készítette. Mi több, e kötetpéldányok gyakorta ceruzás autográf széljegyzetekkel, aláhúzásokkal, gyorsírással bejegyzésekkel vannak ellátva. E jelölések figyelembevétele pedig roppant mód hozzájárul a fordításelemzés kijelentéseinek plauzibilitási értékéhez.

Az életmű megjelent, vonatkozó darabjai esetében említésre méltók a pályakezdő (Kabdebó 1970: 75–89) és később a saját fordításkötetekkel is rendelkező Szabó Lőrinc kritikai megszólalásai, ugyanis a saját fordítói elképzeléseit is artikuláló, minősítő, értékelő esszéi, tanulmányai, előszavai, levelei, illetve (rádió)előadásai fordítói tudatosságáról, saját műfordítói munkájának a reflexióiról is árulkodnak. Emeljük ki időrendben a legfontosabbakat: „Szabó Lőrinc kritikáinak jelentkezése majdnem egybeesik első verseinek megjelenésével, és azokhoz hasonlóan a Nyugatban lelt otthont munkássága számára... [...] Igazán rangos feladatot csupán ritkán kap” (Kabdebó 1968: 660), de ezek közül kettő éppen – jelen elemzés szempontjából igen fontos – műfordítás-elemzés:³ alig 21 évesen ír kritikát a *Nyugat* egyazon számába Babits Goethe-fordítása (Szabó 1921a) és Tóth Árpád Wilde-fordítása (Szabó 1921b) címmel. 1938-ban Shakespeare *Ahogy tetszik* című dramatizált idillje fordításának a körülményei mellett kommentálja is a fordításszövegét az *Új Idők* oldalain. (Szabó 1938: 925–927). 1940-ben az *Új Idők* publikálja az egyik legidézettebb esszéjét, *A műfordítás öröme* (Szabó 1940a; Szabó 2003a) címűt, s rövid megjegyzéseket tesz két megjelent George-költeményről az *Esti Magyarország* hasábjain (Szabó 1940b: 3), egy évvel később pedig már meg is jelenik az első fordításkötete *Örök Barátaink: Szabó Lőrinc kisebb műfordításai* (Szabó 1941a; KRK 2023a) címmel a Singer és Wolfner Irodalmi Intézet kiadásában, e kötet előszavának meglátásai is komoly fordítói reflektáltságról tanúskodnak. Ugyanebben az évben írta le a nagybeteg Babitscsal való beszélgetését, ahol a műfordítások is szóba kerülnek (Szabó 1941b), és jelent meg az *Új Időkben A cinkétől a faunig: Kis természetrajz versekben és műfordításokban* címmel egy kapcsolódó esszéje (Szabó 1941c). 1942-ben Szabó Lőrinc lejegyezte egyik Mikessel és Móriczsal történt ebédközi beszélgetését, ahol

³ Ahogyan Kabdebó Lóránt fogalmaz Szabó Lőrinc „költői kamaszkorában” megjelent kritikai gyakorlatának személyes hasznáról: „Ez a kritikai munka így, sokszor jelentéktelen faladataival, mégis kiegészítette a primer alkotó tájékozódását. Nem kötötték barátság, vagy az irodalmi élet már kész sémái, őszinte véleményt mondhatott, másrészt kereső, felfedező szenvedélyét is kiélhette. És ami lényegesebb: a saját gyakorlatában kialakított igen szigorú mértéket alkalmazhatta rájuk” (Kabdebó 1968: 661).

Shakespeare szonettjeinek a fordítása került szóba (Szabó 1942). 1943-ban izgalmas rádióelőadásban (Szabó 1943) ugyancsak beszél a külföldi szerzők gondolatai tolmácsolásának a jelentőségéről, és ugyanebben az évben sajtó alá rendezi, valamint bevezetővel, illetve jegyzetekkel is ellátja a Babitscsal és Tóth Árpáddal közösen fordított *Romlás virágait* (Baudelaire 1943a). Ugyanebben az évben *Önképzőköri emlékek* című előadása taglalja a lírai feszültség célnyelvi szövegben való megjelenésének a jelentőségét, valamint Heine hím- és nőrímeiről és a Baudelaire-fordításról beszél (Szabó 1943b) és a *Magyar Csillagban* arról ír, hogy a fordításain keresztül ismerkedett meg Babitscsal (Szabó 1943c). 1944-ben arról jelenik meg cikke az *Új Időkben*, hogy Jászai Mari mennyire hálás neki a Shakespeare-szonettek fordításáért, mert a korábbi fordításszövegek alapján ő nem volt hajlandó játszani, maga (értsd Jászai Mari) pedig hiába állt neki a fordításnak, nem sikerült neki (Szabó 1944). 1948-ban pedig Shakespeare-fordításáról (Szabó 1948a) fogalmaz meg néhány gondolatot a Nemzeti Színház műsorfüzetében, és bevezető tanulmányt ír a szonettek fordításáról saját fordításkötete számára (Shakespeare 1948). Ekkor jelenik meg második, terjedelmesebb fordításkötete, az *Örök Barátaink II.* (Szabó 1948b; KRK 2023b), a bevezetésben hasonlóan érzékletes fordítói megjegyzésekkel, mint az első kötet elején. Egy esztendővel később sajtó alá rendezi, és ismét bevezetővel látja el Tóth Árpád összes versfordítását (Tóth 1949), a következő évben pedig a Franklin kiadja a *Válogatott műfordításokat* (Szabó 1950; KRK 2023c), amely Szabó Lőrinc harminc év alatt készült versfordításainak válogatott gyűjteményét tartalmazza, s amelynek előszavában szintén fordítói kommentárok olvashatók. 1955-ben a *Csillagban* Tóth Árpádról jelenik meg cikke, itt a közös fordítói munkájukról ír (Szabó 1955).

3. Szabó Lőrinc egy eddig ismeretlen kézírata

3.1. A fellelész körülményei, a kézirat jelentősége és textológiai forrásérték szerinti minősítése

Kabdebó Lóránt a korábban említett Volkmann utcai lakás könyvtárszobájában találta meg 2015 szeptemberében a szövegforrást. A többi közt azért is tartozom hálával neki, mert tőle kaptam e kéziratot, amellyel – engedélyével, sőt korábbi jóindulatú levélbeli kérésére – foglalkozom a következőkben.

Amint a fentiekben olvashattuk, Szabó Lőrinc szívesen beszélt, írt a műfordításról, a fordítói tevékenységről, az átültetés örömeiről és nehézségeiről. Azt hiszem, a kézirat irodalomtörténeti jelentősége azért is hangsúlyozandó, mert a szövegforrás kétségtelenül a XX. század egyik legjobb magyar műfordítója fentebb hivatkozott vonatkozó szövegüniverzumát tágítja, s ekképp talán azt sem szerénytelenség állítani, hogy a kézirat a XX. század első felének hazai műfordítás-poétikájának irodalmában méltón regisztrálható. A szövegforrás tartalma is ezt támasztja alá, hiszen e kordokumentumként is értelmezhető *manuscriptum* tulajdonképpen egy – Szabó Lőrinc műfordítói elképzeléseit tartalmazó – jegyzetsor/esszé vázlat; textológiai forrásérték szerinti minősítés tekintetében pedig vázlatos autográf kéziratként határozható meg. Mivel a dokumentumot a műfordító-költő több helyen gyorsírással

bejegyzésekkel is ellátta, az alábbiakban ugyancsak szükséges szólni Szabó Lőrinc gyorsírástechnikájáról.

3.2. *A kézirat gyorsírási bejegyzései megfejtésének nehézségeiről*

A szövegforrás – a túlnyomórészt olvasható kézírás mellett – olyan jeleket, illetve szövegréteget is tartalmaz, amelyeket jelenlegi tudásunk szerint nem vagyunk képesek értelmezni: ezek Szabó Lőrinc gyorsírási feljegyzései. Köztudott, hogy – a többi közt – Tóth Árpád és Kosztolányi Dezső is használta a gyorsírást adott szavak, kifejezések, mondatok, gondolatok fürgé megörökítésére. E technika elsődleges funkciója tehát a gyors rögzítés volt, ezért alkalmazta Szabó Lőrinc is az *Est*-lapokonál teleföntudósításokat fölvevő gyorsíróként: „[a]nélkül, hogy akartam volna, a gyorsírás lett első állásom alapja, majdnem azt mondhatnám, hogy arra nősztem, miután más vagyonom nem volt” (Szabó 2003b: 819). Mindazonáltal Szabó Lőrinc saját bevallása szerint versírás közben nem ez volt az elsődleges ok, amiért a Gabelsberger–Markovits-féle gyorsírási rendszert használta: „[a] gyorsírásnak ismét nem a gyors kézügyesség miatt veszem hasznát, hanem azért, mert verseimet írva nem fárasztott az a hosszadalmas rendes írás, nem kellett tehát a figyelmemet a rögzítésre pazarolnom. [...] Nem azért használtam a gyorsírást, mintha olyan villámgyorsan tudna járni az eszem, hogy a rendes írás nem éri utol, hanem azért, hogy mintegy ne kelljen odafigyelnem a technikai megoldásra” (Szabó 2003b: 816). A műfordító-költő egyik rádióelőadásában egy rövid történetet is elmesél ezzel kapcsolatban: „Schöpflin, mikor megismerkedtem vele, azt hitte: itt egy elmebajos örült fiatalember, aki a levegőbe ír. [...] Amikor két-három évtized múltán szégyelltem, hogy örökké gyorsírást írok az ujjammal – akkor a cipőm orrával kezdtem írni az asztal alatt. Láng Jánossal megállapítottuk, hogy minden kis izmunkkal tudunk gyorsítani, a térdizommal is, orrunkkal is. [...] Rengeteg örömet okozott [...] és rengeteg mindent meg tudtam őrizni a magam részére, aminek feljegyzésére másként nem lett volna mód” (Szabó 2003b: 819).

Szabó Lőrinc gyorsírásának fejtése azért is rendkívül problémás, mert a költő nem tért át az 1927-ben bevezetett, kodifikált Radnai-rendszerre, hanem megmaradt a Gabelsberger–Markovits-féle gyorsírástechnikánál, amelyről a mai, gyorsírást ismerő szakemberek is csak tankönyvek történeti leírásaiból hallottak. A választ arra a kérdésre, miért nem váltott Szabó Lőrinc a Radnai-rendszerre, a műfordító-költő fentebb citált mondatai is implikálják: szinte zsigereiben érezte a Gabelsberger–Markovits-technikát, másrészt csaknem minden gyakorlott gyorsíró – a hivatalos szabályokon túlmenően – használ egyedi megoldásokat, „melyek vezérelve a jelek könnyebb megformálása volt, hogy minél kevesebb vonallal legyen leírható egy adott szó [...] így fordulhatott elő, hogy [...] olykor négy szót is egymásba írt, kiküszöbölve ezáltal azt a plusz energiabefektetést, illetve idővesztést, amit a kéz és az íróeszköz felemelése és egy újabb pontra illesztése jelent” (Lipa 2005: 1–2). Szabó Lőrinc is így tett: saját, egyedi gyakorlatot alakított ki maga számára, amely a Gabelsberger–Markovits-féle rendszeren és nem az akkor újonnan bevezetett Radnai-félen alapult. Az előbbi azonban egy évszázaddal ezelőtt éppen azért nem

támogatták tovább, mert számos, a fejtést nehezítő mulasztása van. Egyedi tulajdonságait képtelenek vagyunk jelenleg egytől egyig egyértelmű módon regisztrálni: egyik sajátja például, hogy a végződések esetében nem különbözteti meg a magas és a mély magánhangzókat (Babits 2014: 19), s ez a bizonytalanság egyebek mellett egy gyorsírásban jegyzett vers rímeinek a detektálását is nehezíti. Ráadásul a kéziratban – a gyorsírásos bejegyzések szövegképei alapján – épp versrészletek lennének azonosíthatók (pl. a szövegforrás VI/2 oldalán Tóth Árpád Verlaine-fordítása, az *Őszi chanson* olvasható).

Ezek után talán nem szorul további indoklásra, miért nincs könnyű dolga a korábbi rendszert ismerő szakembernek sem, de ha mégis érdekelné az olvasót: Lipa Tímea Babits Mihály 1919-es egyetemi előadásait Szabó Lőrinc gyorsírásos lejegyzéséből fejtette meg, majd rendezte sajtó alá. A kötet bevezető tanulmányában Lipa Tímea – a többi közt – szól a gyorsírás és átirat problémáiról és külön kitér a szövegközlés alapelveire (Babits 1919: 9–31).⁴

3.3. A kézirat szerkezete, lapsorrendjének megállapítása és betűhív átirata

Az autográf kézirat tizenegy, A/5-ös méretű oldalból áll; minden oldal külön lapot kapott, s mivel Szabó Lőrinc római és arab számokkal is rendszerezi a vázlatát, egyrészt – a tartalmi revíziót sem mellőzve – megállapíthatjuk, hogy nem hiányos a szövegforrás, másrészt minden nehézség nélkül sorba is rendezhetjük az összekeveredett lapokat az alábbiak szerint. Jelen tanulmány során az oldalakhoz kapcsolódó fejezetszámokkal hivatkozom a kézirat egyes szövegrészleteit, s egyúttal az alábbiakban – ígéretemnek megfelelően – közzéteszem magát a szövegforrást és annak betűhív átiratát is, amely érthető olvasásához a következőkben leírt írásmódot és jelöléseket használom.

A kéziratban szereplő szavak írásmódja több helyen eltér a mai magyar helyesírásától. A betűhív átirat a régies írásmódot megtartja (pl.: „kulturmunka”, „kulturcsere”, „ifjukor”, „vajadás”, „kiki”, „máskép”), a kézirat sortöréseit követi, azonban a szöveg balra, középre, illetve jobbra rendezésére – a tipográfiai korlátok miatt – nem fókuszál. Az alább látható fotókópiák szemrevételezése azonban, amennyiben az eredeti méret hű visszaadásától eltekintünk, mint fakszimile példányok feloldják ezt a problémát, hiszen az olvasó a sorok számából és a kézírás elrendezéséből, könnyebben olvasható részleteiből egyszerűen azonosíthatja a kérdéses szöveghelyeket. A betűhív átirat az egyszer áthúzott szövegrészeket egyszer áthúzával jelöli, a kisatírozott, illetve egynél többször áthúzott helyeket pedig kétszeres áthúzással jelzi, az egyszer, illetve kétszer aláhúzott szöveghelyeket hasonlóan egyszer, valamint kétszer aláhúzával jeleníti meg.

⁴ Lipa Tímea a Gabelsberger–Markovits-féle gyorsírásos rendszert Schelken Pálmától tanulta, és Szabó Lőrinc gyorsírásos lejegyzéseinek sokévnnyi tanulmányozása után sikerült megfejtenie néhány gyorsírásban fennmaradt szövegét, illetve jegyzetét. Schelken Pálma már elhunyt, Lipa Tímea – határozott kijelentései alapján – nem foglalkozik többé gyorsírásfejtéssel, hosszas kutakodásom után pedig sajnos nagy eséllyel helyesen állítható, hogy nincs más szakember, aki Szabó Lőrinc életművében ezt a szövegréteget képes lenne értelmezni.

A kéziratban történt utólagos betoldásokat a betűhív átirat közvetlenül a betoldott szövegrészlet után, a betoldott szavak számának megjelölésével szögletes zárójelben jelzi; a gyorsírást bejegyzéseket [gyorsírás] és egyelőre megfejtetlen egyéb írásképeket [?] is szögletes zárójelben jelöli. Az erősebb íróeszközzel átírt, utólagosan rájegyzett szövegrészek közlése után a még biztonsággal kiolvasható szöveghelyek javítás előtti variánsát ugyancsak szögletes zárójelben adja meg a következő – javítás előtti variáns – utalással: [jav. e. v.].

1. oldal: I/1

I/1

Miért van, [2] miért kell műfordítás?

I. Közügy

a) szakadatlan kulturmunka, k. [betoldás; 1] csere folyik. Biblia, mesék: világtémák vándorlása. állami munka, egyéni. Meggyorsult a kultúrscere.

b) szükséglet, érdeklődés, támad. [betoldás; 1] alkalmak követelik (megrendelések, pénz)

II. Magánügyi okok:

Élesen elválk a hasznossági közlésektől

a) élvezet, birtokbavétel öröme, mutogatási vágy

b) nyelvtanulás: Shelley „Felhők”: kiírtsam azokat, akik nem tudnak angolul?

De másnál francia, német, orosz,

exotikus nyelvek: mindenki rászorúl

vmire. A 12 millió magyar! [betoldás; 4] Költők nyelvtudása! [betoldás; 2] Megbízhatóság csökken az

exotikum és a régiség arányában.

c) kritika [betoldás; 1], értelmezés, a mű legteljesebb birtokbavétele, azonosodási érzés a szerzővel: heves izgalom.

d) kulturmunka: egyéni hozzájárulás egy nagy jövevényhez

2. oldal: II/1

II./1

Miért ezt vagy azt a szerzőt fordítjuk,

Hogyan kezdődik a műfordítás? [betoldás; 4]

ha csak mi döntünk?

1.) Vmi megtetszik, vmi szépség vagy igazság.

El akarom mondani.

Látom, hogy itt nemcsak tartalom van: még az igazság-szál is: kihegyezés, tömörség ott tehát formát kell találni.

2.) Általában megszeretünk egy szerzőt:

a) rokonnak érzem (íffukor: Baudelaire és én)

- b) egyes szituációkban rokonnak érzem
 - c) magam (magunk) helyett beszéltetem (destrukció)
 - d) vágykiélési élmények azonossági érzés: [betoldás; 2] amit nem merek megtenni (irodalom is ilyen néha!)
 - e) feltámasztási inger: megmagyarázni egy embert, az élete körülményeivel, regényesség (Roman, Helena)
- 3.) akadálylegyőzési, formai+játék ösztön

3. oldal: III/1

III/1

Technikailag hogy kezdődik?

Vm része az idegen műnek elkészül, szinte rá lehet mondani első ránézésre. Das ewig Gestrige, das bleibet immer neu [betoldás; 7]
Most jön

az illesztgetés, összehangolás: a rész másképp van külön és másképp az egészben: módosulások a forma miatt.

A megadott zenében ringatózik a gondolat, egy sor, ~~egy~~ az egész kép. Körötte kikristályosodik a többi. Csiszolni, újraírni: mint az eredetit.

Könnyebb, mint írni? Legtöbbször. A külső munka kell csak hosszú. A belső konstrukció, a vajadás, a teremtés primér [szórendváltoztató jel e két lexémán], hogy mi hogyan bomlik ki a homályból: azt mind készen kapom, előre látom, csak ~~meg~~ be kell járni a kész utat. De ez is nehéz! Rang szerint kiki másképp formálja meg: ~~nincs~~ nem fordíthat költő, csak a saját nívoján.

4. oldal: IV/1

IV/1 [jav. e. v.: „II/1”]

Formahűség [jav. e. v.: „Formai hűség”]: 99%-ban igaza van.

De lehetnek eltérések is.

Arany: Horatius

Baksay S.: Ilias

Kivételek és

részleteltérések: szonettben

[?] belül egy-két csere a rímképletben;

vagy a hím és nőrímek helyzetének

kis felcserélése, ha nagy

előnyökkel jár

O triste, oh triste était mon aime
 á cause, á cause d'une femme
 [gyorsírás]
 [gyorsírás]
 [gyorsírás]
 [gyorsírás]
 [?] Színdarabokban a blankversmegjelölések: [gyorsírás]
 Ezt nem lehet jól, [?]: [gyorsírás]
 vagy Macbeth: Hecate monológja: Yes, [?]

5. oldal: IV/2

IV/2 [jav. e. v.: „II/2”]
~~Ez a~~ A teljes [betoldás; 2] hűség az esetek óriási többségére
 áll! A forma is tulajdonsága a műnek,
 részben, ritmikailag, mert [betoldás; 3]
 olyasmi, mint a ritmusjelzés a
 1/2 v 3/4 a zenében a kóták előtt s ~~együttel~~
~~mint~~ részben, mint maga [betoldás; 1] a rejtélyes belső
 konstrukció [?] szonátaformát dalra?

6. oldal: V/1

V/1
Tartalmi hűség
Minél teljesebb legyen. Megítélés nem
nyelvtanári és nem filológiai.
Örök kompromisszum a lényeg megmenté-
sére!
Hűség:
 a1) formai – zenei
 a2) tartalmi, gondolati, eszmei
 b) hangulati,
 c) stiláris: (képek, képfajták, gnomati-
 kusság; stílustörés!)
 d.) nyelvi (Kemény, puha, tárgyilagos)
 (dialektusok: igen nehéz!)
 e) [?] természetességnek megfelelő foka
 (költői szabadságok, homály az
 eredetiben)
A természetesség fontossága! Mint
 az eredeti versben.

7. oldal: V/2

V/2 tartalmi hűség [jav. e. v.: „II/1/tartalom”]

A homályt is ford. kell: [gyorsírás]

nem szabad változtatnunk a tartalmon.

Ez a hűség korok szerint és egyénségek

szerint más és más volt. Schiller: das ewig Gestrige das bleibet immer neu. [betoldás; 8]

Leghűbbek a kl. fil. voltak. De professzorok csinálták [betoldás; 1],

nehézkesekek, filológus munkák. Költő

+ filológus kell! Természetes, könnyű legyen! [betoldás; 3] Ha az egyik dominál

— Kosztolányi nem elég hű. Hatalmas

dolgokat megenged, rögtönöz, hamisít

a rímért, a szellemességért. (S egyhan-

gú lesz! Anthológia!) Átköltés. Ujabban átköltésen túl hamisítanak. Babits

Wilde-ford. Charmides! – Villon!

Stílustörések!

Tart. h. + [„és” a „+” jelre javítva] formai hűség összefügg: Szász Macbeth 10%

8. oldal: VI/1

VI/1 [jav. e. v.: „II/2”]

Tart. hűtlenségi [betoldás; 1] engedmények:

csak ott szabad, [betoldás; 2] ahol kreáció kell: [e szövegrész jobbra a cím mellett olvasható]

megadhatatlan részleteknél az

eredetivel egyenrangú és odaillő

teremtés, amit az eredeti sugall,

nem hűtlenség: I will follow thee:

mindjárt, sőt. majd –

repülünk el hiphopp

[gyorsírás] = [betoldás] egy szó, mint száz.

Szójátékoknál: [gyorsírás]

[gyorsírás]

[gyorsírás]

among the goaths

modern szavak [gyorsírás]

vagy népi kif.: Hó-rukk! [betoldás; 4] [gyorsírás]

[gyorsírás]

9. oldal: VI/2

VI/2 [jav. e. v.: „III/3”]

Hangutánzás: alliteráció [gyorsírás]

[gyorsírás]

hangfestés: les sanglots longs

[gyorsírás]

[gyorsírás]

[gyorsírás]

[gyorsírás]

nem hűtlenség

Nem szabad képeket elhagyni: Kleist

Amphytryon [gyorsírás]

[gyorsírás]

falt, falt, falt: csám, csám, csám

10. oldal: VI/3

VI/3 [jav. e. v.: „III/4”]

De sokszor csak látszik valami hűtlenség-

nek: [gyorsírás]: [beékelt, majd kisatírozott szó: „összhatás”]

Dikó – widow – zsidó

Óriási nyelvi kultusz kell!

S ha sehogy se megy az egész, bizony

el kell hagyni valamit, harc árán: [gyorsírás]

ekkor a műnf. kritika lesz: mi? [gyorsírás]

[gyorsírás]

Legfontosabb összefoglaló elv [betoldás; 2] röviden: minél azonosabb

összhatás, minél természetesebb nyelv-

ven, minél azonosabb formában és

minél több részletazonossággal.

11. oldal: VII/1

VII/1

A rossz műfordítás

Elvileg az, ami ezeknek nem felel meg.

Ezenkívül: ami elszürkít, anélkül, hogy hibázna. [fontos ceruzás betoldás; 6]

Végeredményben a kész magyar mű élet-

képessége dönt. [Bizonytalan] Megbízhatóság: fordítsunk eredeti nyelvből.

De sok visszaélés lehet: átköltés, Villon,

stílustörés, hamisítások

Érdektelen jellemek romantizálják

magukat fantazmagóriákkal:

ráfogás: lelepleződik.

Jellemzés:

Szász K:

arany: [betoldás; 1]

Babits: Charmides + Oedipus

Kosztolányi könnyű (art poétique)

Tóth Á: nehézkes, törmelék

Színházi műfordítás a legnehezebb.

Amint a kópiákból kivehető, a jegyzetsort a műfordító-költő – a megírás után is – több ízben a kezébe veszi, és revideálás közben fejezetcímeket, alcímeket ír át (pl. „Formai hűség” helyett „Formahűség” l. IV/1), szöveghelyeket pontosít (pl. amikor „Baksay S.” nevét betoldja az „Ilias” elé, l. IV/1), gyorsírással bejegyzéssel egészíti ki a tartalmat (l. IV/1; VI/1; VI/2; VI/3), valamint aláhúzással kiemeli a lényegesebb gondolatokat (pl. „Végeredményben a kész magyar mű életképessége dönt”, l. VII/1). Hogy több ízben foglalkozott a szövegével, azért feltételezhetjük joggal, mert a kézirat különböző színű és árnyalatú bejegyzéseket tartalmaz. Ezek vizsgálata útján némi betekintést nyerhetünk a kézirat elkészítési folyamatába is: a jegyzetet kék tintával kezdi el írni, s jól látható, hogy annál is sötétebb kékkel javítja a fejezetszámokat, illetve -címeket (pl. „II/1/tartalom” helyett „V/2/tartalmi hűség”), továbbá „A rossz műfordítás” (VII/1) előtti oldal alján szintén sötétebb kék tintával egészíti ki a vázlatát: itt foglalja össze a „jó műfordítás” ismérveit (VI/3). A kézirat harmadik tintaszínével, a feketével való kiegészítések vagy pontosítanak (pl. „Baksay S.” az „Ilias” fordítójaként jelenik meg feketével, l. IV/1; mondatot egészít ki, l. VI/1), vagy verssorokkal illusztrálják az éppen szóban forgó fordítói meglátást (pl. egy Schiller-idézet ugyancsak feketével példázza a tartalmi hűséget, l. V/2; gyorsírással verssorokat jegyez le, l. VI/1). A negyedik és utolsó szín a grafit: a ceruzás, láthatóan utólagosan a sorok közé szúrt bejegyzés mindössze egy helyen fordul elő (VII/1), ám fontos tartalmi kiegészítése az utolsó fejezetnek, amikor a „rossz műfordítás” jellegzetességeit gyűjti össze Szabó Lőrinc. A ceruzával írt betoldás az első, fejezetcím alatti, sötétkék tintával írt mondat („Elvileg az, ami ezeknek nem felel meg”) után következik: „[e]zenkívül: ami elszűrkit, anélkül, hogy hibázna.”

Ez a szövegrevízió, akkurátus szöveggondozás, filológiai és tartalmi pontosságra való törekvés, permanens reflexív írásmód Szabó Lőrinc teljes – költői, műfordítói és kritikai – munkásságát végigkíséri: gondoljunk csak egy-egy verseskötetének korrektúrájára vagy nyomdai kéziratára (KRK 2023d), líra- és prózafordításai forrásnyelvi szövegeinek folyamatos újrafordításaira (Kontor 2000; Barna 2022: 78) vagy fentebb hivatkozott kritikáira, sajtó alá rendezői munkáira (pl. Tóth 1935: 5–6), amelyekben hasonlóan, filológus lelkiismerettel ír (Kabdebó 1970: 77; Rába 1972: 111, 133, 134, 152, 162), sőt Kulcsár-Szabó Zoltán az önkomentárokkal teli *Vers és valóság* egyfajta önéletrajzként való értelmezése kapcsán ki is emeli, hogy Szabó Lőrinc „önmaga filológusává válik”. (Kulcsár-Szabó 2010: 280) Hogy Szabó Lőrinc a sokat idézett és az előzőekben tárgyalt „babitsi iskola” (értsd: filológiai iskola) attribútumai mennyire komoly hatással voltak, abból szintén jól kivehető, ahogyan leveleiben a Shakespeare-szonettek fordítását követő munkájáról ír: „[m]ost egy hosszabb bevezetést kell írni, filológiai dolgozatot, ami engem nagyon bosszant, de hát muszáj. Aztán még egy sereg jegyzetet kell összeírni, és elsejére jó volna, ha meglenne az egész. [...] Azóta filológussá vedlettem át, és egy sereg könyvön kell magamat átrágni, hogy ún. »tudományos« bevezetést, irodalomtörténeti ismereteket adhassak a könyv elé. Még mindig azt írom, mert komisz munka, és nem szeretem az ilyesmit, de ha már belefogtam, hadd legyen teljes és jó. Ez még legalább egy hétig el fog tartani” (Szabó 1974: 119–120).

3.4. A kéziratban szereplő gondolatok egy intertextuális olvasata, kísérlet a datálásra

Ahogy látható, Szabó Lőrinc nem keltezte a jegyzetét. Korszerű számítógépes eljárással készítendő papirológiai vizsgálatok hiányában a papírminőségből nem lehet következtetni a jegyzetsor elkészülési idejére, azonban a fizikai hordozó analízisének nélkül is tehető kísérlet a kézirat datálására annak tartalma alapján. A dolgozat az alábbiakban tehát a kézirat egyes szöveghelyeit értelmezi, s kiemelten koncentrálni fog azokra Szabó Lőrinc már megjelent, releváns, fordításra vonatkozó kritikai megbeszólásaival való összevetésére, esetleg azonosítására. Jelen munka előfeltevése, hogy mindez az autográf jegyzet datálásán túl tisztázhatja a kézirat funkcióját, azaz elkészülésének az okát.

A fentebb felsorolt és a kópiákon látható íróeszközszínek különbözőségei, illetve a betűhív átírásban is megjelenített fejezetszám-átírások, utólagos rájegyzések nyomán az volt a hipotézisem, hogy a kézirat oldalai nem egy időben készültek. A komparatív vizsgálat során ez be is bizonyosodott, a dolgozat 2. fejezetében közölt fordításról szóló kritikai megbeszólások közül a következő művekben találhatók olyan minőségű egyezések, utalások és egyéb intertextusok, amelyekből egyértelműen kirajzolódik, hogy az autográf vázlat közrejátszott az adott publikáció megírásában, bizonyos esetben azt azok előzetes piszkozataként is definiálhatjuk: Szabó Lőrinc az 1940. január 14-én, az *Új Idők*-ben megjelent *A műfordítás öröme* című esszéjében (Szabó 2003a), az 1941-ben kiadott *Örök Barátaink I.* kötetének a bevezetőjében (KRK 2023a) és a mintegy 10 évvel később közrebocsátott *Válogatott műfordítások* 1950. február 16-án megírt bevezetőjében. (KRK 2023c) Habár az *Örök Barátaink II.* kötetének 1948. február 28-án elkészített bevezetőjében (KRK 2023b) szintén előfordul egy-egy, a kéziratban is szereplő gondolat, itt már csak az első kötetben megfogalmazottakra való utalásként tűnik fel („[h]ogy a műfordítás hogyan végzi a világirodalom élő lélekcserejét, és hogy mennyi örömet egyesít, azt már elmondtam az első rész előszavában, éppúgy a módszerem vezető elveit is: felesleges volna megismételni”), s inkább a kötet tartalmáról, az orosz poéták bekerüléséről, a kimaradt versek okáról, egy jövőendő kötetelképzeléséről (*Örök Barátaink III.*) és a kötet szerkesztéséről, a tartalomjegyzék struktúrájáról ír.

Folytassuk elemzésünket *A műfordítás öröme* című írással, méghozzá oly módon, hogy az alább közölt rövid szövegben szögletes zárójelben jelölöm a kézirat vonatkozó gondolatainak – a könnyű visszakereshetőség érdekében a betűhív transzkripció alapján – az oldaljelöléseit:

A műfordítás öröme

Az ember folyton becsapja magát. Legsűrűbben azzal, hogy tud valamit, hogy áttekint valamit. Én például sokszor hittem, hogy ismerem a világlírárt. És minduntalan megszegyenülök. Emberfölötti erő, tudás, emlékezőképesség, óriási élettartam és rengeteg szabad idő kellene ahhoz, hogy igazán megismerjük a világból akár csak azt is, amit a költők alkottak. Sokszorosan hálás vagyok tehát mindenkinek, aki hozzásegít valami megbízható tájékozódáshoz olyan területeken, ahová saját magam nem érhetek el.

Ezért szeretem a jó műfordítókat, a népek lelkének tolmácsait. Nélkülük vak és süket maradna az emberi érdeklődés majdnem mindarra, ami a költészetből kívül esik a nyelv határain. Nyelvtudás nélkül persze mindenre az maradna. [I/1] Ha nem volna kulcsunk az idegen nyelvekhez, úgy élnénk a földön, fajunk, népünk és nyelvünk magányába zárva, és ugyanakkor kisebb-nagyobb közösségek bábéli zűrzavarában, ahogy az állatfajták élnek. Joggal tartozhatnak legmeghatóbb olvasmányemlékeink közé az ősi szótárkísérletek, mondjuk egy asszír-sumer szótártöredék, még akkor is, ha egyik nyelvet sem értjük. Ezek a primitív kezdeményezések indították el a lélekcsere, a gondolatcsere, a kultúracserét [I/1] az idegen és ellenséges népek közt. Az eredmény: egyrészt a mítoszok, a filozófiák, a témák, művek és hírek örök vándorútja a föld körül; másrészt az, hogy – Goethe óta – tudunk a Világirodalomról.

Kíváncsiság, kényszer és üzlet, állami és egyéni cselekedetek egyre hatalmasabban mozgatják az emberi szellem körforgalmát. [I/1] A gondolatot azonban, hogy milyen roppant tömegű, hasznos és fölösleges, szép, buta és gonosz kölcsönhatás folyik nap nap után világszerte, ne kövessük végső elágazásaiban: bennünket a sok százezer és millió tolmács közül most azok érdekelnek, akiknél a nyelvtudás csak eszköz olyan szellemi termékek ismertetésére, amelyeknek épp úgy lényege a tartalom, mint a forma, a hangulat, a nyelvi muzsika, egyszóval mindaz, ami a költészetet a prózától, a művészetet az értelmi termékektől elválasztja. [III/1]

A műfordítókról beszélünk, nem a Mezzofantokról, s a legcsodálatosabb nyelvzszeni költőnek még igen gyarló lehet. Amíg az idegen remekműveket olvassák, értelmezik, esetleg fáradtságosan megfejtik, addig a műfordítók még nem műfordítók, hanem literátorok, kritikusok, esztéták. [V/1] Műfordítókká csak a megértésen túl, abban a pillanatban válnak, amikor félretolják a másik nyelvet, és alkotni, formálni kezdenek a saját nyelvük anyagából. A műfordító számára a megértés nem cél, hanem eszköz. A műfordító ott kezd, ahol a nyelvtanár abbahagyja. [V/1] Az ideális műfordító: költő, aki időnként kész művekből kapja a teremtő ihletet. Az idegen szöveg megértésében elég, ha tanár; a saját anyanyelve használatában művésznek kell lennie. [V/1]

Hogy költészet van és lesz, amíg csak ember lesz, az természetes. De miért vannak műfordítók? [I/1; II/1] Miért foglalkoznak költők, akik primer élményeiket is ki tudják fejezni, azzal a másodlagos alkotó munkával, hogy távoli, idegen, esetleg rég halott szellemek érzéseit és gondolatait teremtik újjá egy bonyolult formai-zenei-nyelvi rituálé előírásai és a saját nyelvük lehetőségei szerint? [I/1; II/1]

Hivatkozhatunk külső okokra, ünnepekre, sürgető alkalmakra, megrendelésekre, ezek azonban aránylag ritkák, és túl kevés bennük a hajtóerő. [I/1] Az igazi mozgatóerő a műfordítói alkotás terén is olyasmi, ami lényegében magánügy. [I/1] Legtöbbször alighanem az, hogy a költő nagyon élvez egy idegen verset, és mutogatni akarja a tetszését, az örömét. [I/1] A mutogatási, ismertetési, talán önigazolási vágyhoz társul aztán a birtokbavétel és az akadálylegyőzés öröme, [I/1; II/1] amit az illető vers újraköltése közben érez, s ami körülbelül azonos a teremtés örömével. [III/1] El vagyok ragadtatva, beszélnem kell valamiről, egy versről, valami zenélő szépségről vagy igazságról. [II/1] De akárhogy magasztalom, a hallgatóm maga szeretné látni, amit dicsérek. Sőt, én is szeretném, hogy lássa: hiszen csak így bizonyíthatom be, hogy jogosan lelkesedem. Vegyük például Shelley egy nagy versét, A felhők-et. [I/1] Órákig analizálhatom, részletesen leírhatom a tartalmát, a formáját, a rímképletét, a ritmusát; hiába: a hallgató még mindig nem látja a színt, nem érzi az ízeket, nem veszi át azt az idegzsongást, amelyet a vers bennem keltett. Amit mondok róla, mind csak zsákbamacska. A tartalomközlő szavak megjelenik az érzéseket, érzékeltetni azonban csak evokáló kifejezések, csak a költészet szavai tudnak. Mit tegyek hát a verssel, amely annyira megtetszett? Felolvashatom angolul, de csak annak, aki tud angolul. S hány ember tud Magyarországon? [I/1] S hány éves korától? Mondjuk, hogy tízezeren tudnak. Mi legyen a többi tizenkétfélmillióval? [I/1]

A költő előtt az egész nemzet és az egész jövőendő áll! S aki angolul tud, még nem szükségképpen tud franciául. És németül. És oroszul és olaszul. Pedig Baudelaire is van, és Dante is van, és Puskin is gyönyörű, és Horatius és Li Taj-po! [I/1] Egyszer minden nyelvtudás véget ér, s ha az egyiknél nem, a másiknál biztosan rászorulunk tolmácsra, nagyobb társasághoz, közönséghez, egy egész nézőtérhez pedig egyenesen lehetetlen másképp szólnom, mint az anyanyelvükön. Irtsam ki Shelley ismertetéséből mindazokat, akik nem angolok? [I/1] Inkább megpróbálom elmondani magyarul, amit Shelley a maga nyelvén mondott, utánózva mindent, ami csak utánózható. [I/1]
Így születik a műfordítás – hódolatból, élvezetből, teremtmény lázból és kényszerűségből. [I/1; II/1] A többi: műhelytitok...

Noha igen izgalmas volna, jelen tanulmány terjedelmi korlátjai nem teszik lehetővé, hogy valamennyi intertextuális elemet akkurátus, szöveges elemzés útján is tétélesen bemutassam, azonban úgy vélem, jelen esetben már a szögletes zárójelek száma is meggyőző erejű, az egyezések minőségéről nem is szólva: „k. csere”/„kulturcsere” [I/1]–„kulturacsere” (Szabó 2003a: 505); „[m]egítélés nem nyelvtanári” [V/1]–„ott kezd, ahol a nyelvtanár abbahagyja” (Szabó 2003a: 506); „birtokbavétel öröme, mutogatási vágy” [I/1]–„mutogatni akarja a tetszését, az örömét” (Szabó 2003a: 506); „Shelley »Felhők«” [I/1]–„[v]együk például Shelley egy nagy versét, A felhők-et” (Szabó 2003a: 506); „nyelvek: mindenki rászorul vmire. A 12 millió magyar!” [I/1]–„S hány ember tud [angolul] Magyarországon? [...] Mi legyen a többi tizenkétfélemillióval?” (Szabó 2003a: 506). Amint olvasható, több helyen nemcsak tartalmilag azonosak a szöveghelyek, hanem lexéma-szintagma szinten formailag szintén találhatunk ekvivalens részleteket, egyes bekezdésekben olvasható gondolatkapcsolások sorrendje pedig ugyancsak megegyezik a vázlatos kézirat bizonyos helyeinek gondolatsorrendjével. Továbbá a tanulmányíró kéziratolvasási nehézségeit is több ízben megoldotta *A műfordítás öröme* című esszé újraolvasása, ugyanis az számos helyen tartalmazta a kéziratban szereplő, utólag már könnyűszerrel detektálható szavakat. Ha *A műfordítás öröme* című esszé nyolc bekezdését megvizsgáljuk, látható, hogy az első, bevezető-témakijelölő szakaszt követően felismerszenek a kézirat egyes vázlatpontjai. A második bekezdés vázlatoldala az I/1-es, a harmadiké az I/1-es és a III/1-es, a negyediké az V/1-es, az ötödiké az I/1-es és a II/1-es, a hatodiké az I/1-es, II/1-es és a III/1-es, a hetediké az I/1-es, a rövid nyolcadiké pedig az I/1-es és a II/1-es kéziratoldalon olvasható vázlatok egyes pontjai. Tehát a kézirat I/1, II/1, III/1 és V/1 jelölésű oldalainak vázlatpontjai jelennek meg az írásban. De miért nem voltak hivatkozhatók a IV/1, IV/2, V/2, VI/1, VI/2, VI/3 és a VII/1 jelölésű oldalak? A szemantikai vonatkozásokat – jelesül, hogy az utóbb felsorolt oldalak kivételével az előbbi négy oldal a fenti esszével figyelemre méltó tartalmi egyezéseket mutat – nem meglepő módon a tintaszínek, a fejezetszámok utólagos javításai és a pótlólagos rájegyzések is előjelzik. A IV/1, IV/2, V/2, VI/1, VI/2, VI/3 jelölésű oldalak alaptintaszíne ugyanis a kópiákon láthatóan más, világosabb kék, s feketével és sötétkéssel kiegészített, illetve rájegyzett karaktereket tartalmaz. E kéziratoldalak, ahogy a betűhív átirásból is kitűnik, leginkább a formai [IV/1; IV/2] és a tartalmi [V/2] hűséget, a hűtlennek tűnő, de valójában hűséges fordításokat [VI/1; VI/3 felül], a hangutánzás, hangfestés és a (költői) képek megtartásának relevanciáját [VI/2], egy rövid összefoglaló

elvet [VI/3 alul], valamint a rossz műfordítás ismérveit [VII/1] artikulálják, illetve a legnehezebben fordítható műnemet is megjelöli („[s]zínházi műfordítás a legnehezebb” [VII/1]),⁵ többször gyorsírásban lejegyzett verspéldával illusztrálva.

A további komparatív tartalmi elemzés során kiderült, hogy a IV/2-es oldalon a külső és belső formával, valamint egy, a vers megszólaltatásával kapcsolatban álló zenei hasonlattal, a „kóták” előtti „ritmusjelzéssel” összefüggő gondolatok („A forma is tulajdonsága a műnek, részben, ritmikailag, mert olyasmi, mint a ritmusjelzés a 1/2 v 3/4 a zenében a kóták előtt s ~~együttel mint~~ részben, mint maga a rejtélyes belső konstrukció [?] szonátaformát dalra?”)⁶ kétségtelenül megjelennek az 1950-es *Válogatott műfordítások* című kötet bevezetőjében egy bekezdésen belül (sic!): „megjelölhetjük pontos műszavakkal a formáját, a rím- és ritmusképletét [...], ami a tárgyi, gondolati közölnivalón túl még szintén ott van a versben. Az idegen költői művet le kell játszani. Az igazi versfordító szerepe azonban több, mint például a zenei előadóművészé: saját tehetsége a hangszer, melyen játszania kell, s megzendülő hegedűje, a nyelv, melyre fordít, szavanként születik a darabbal, amelyet a kótából lejátszik” (KRK 2023c). Mivel Szabó Lőrinc más kritikai megszólalásában nem találtam kifejezetten erre utaló megjegyzést, e kéziratoldalak 1940 után készültek el, de még a *Válogatott műfordítások* bevezetőjének megírása előtt, azaz *terminus ante quem* 1950. február 16. A tintaszínek és az írásképek alapján vélelmezhető, hogy a IV/1, V/2, VI/1, VI/2 és a VI/3 jelzésű oldalak egyidőben készültek el a IV/2-es oldallal.

Az 1941-ben kiadott *Örök Barátaink I.* kötetének a bevezetője (KRK 2023a) is tartalmaz olyan mondatokat, amelyek gondolatskiccei kétségtelenül előfordulnak a kéziratban: „készült ez a könyv játékból és gyönyörűségből [II/1] A műfordítás sokféle örömet egyesít. Nélküle vak és süket maradna az érdeklődés majdnem mindarra, ami a költészetből kívül esik a nemzeti nyelv határain. Átala indult meg és folyik szakadatlanul a világirodalom lélekcsereje, gondolatcsereje, [I/1] az emberiség egyetemes, együttes töprengése az élet kis és nagy dolgai fölött. De műfordítók csak költők lehetnek, munkájukhoz ihlet és teremtő képzelet és különleges nyelvi erő kell. [III/1] A legjobb tanár, a legcsodálatosabb Mezzofanti: még nem költői tolmács. A műfordító ott kezd, ahol a nyelvtanár és a filológus abbahagyja [...] A világ szellemi árucseréjét [I/1] előmozdíthatják külső okok, az igazi hajtóerő [I/1] a műfordítói alkotásban lényegileg mégis éppoly belső, egyéni izgalom, éppen olyan magánügy [I/1], mint a líra. [...] Legfőbb mozgatója többnyire az, hogy a költő nagyon élvez egy idegen lelket, formát, verset s mutogatni akarja a tetszését. [I/1] A mutogatási, ismertetési, talán önigazolási vágyhoz [I/1] társul aztán az akadálylegyőzés és a birtokbavétel öröme, [II/1] amit a vers újraköltése nyújt, s amely körülbelül azonos a

⁵ Itt fontos megjegyezni, hogy Mudriczki Judit egyik tanulmányában éppen arról beszél, hogy a Szabó Lőrinc fordította Shakespeare-szövegek mennyire élőbeszédszerűek, s hogy a rendezők és dramaturgok nagyon kis mértékben nyúlnak hozzá Szabó Lőrinc fordítás-szövegeihez (Mudriczki 2021: 231–242).

⁶ Vö. Kappanyos András és Nádasdy Ádám a forma fordítás utáni megjelenítésének (ir)relevanciájáról szóló vitájával, ahol Kappanyos András egyértelműen Szabó Lőrinc gondolataival ért egyet (Kappanyos 2018: 87).

teremtés [III/1] örömeivel.” Mindemellett az *Örök Barátaink I.* kötetének bevezetőjében (KRK 2023a) azonosítható egy olyan kimondottan jelentős gondolat, amely *A műfordítás örömeiben* nem, ám a kéziratban detektálható: „[a] kitűnő műfordítás kitűnő költészet, a benne megoldott nyelvi feladatok egyenértékűek az eredeti alkotás hasonló eredményeivel. Ezért teremtettek már fordítások irodalmi nyelveket, irodalmi iskolákat; ezért nem fordíthat verset senki a maga eredeti költői rangján felül.” A szövegforrásban ekképp jelenik meg ez az elképzelés: „a teremtés primér [szórendváltoztató jel ez utóbbi két lexémán], hogy mi hogyan bomlik ki a homályból: azt mind készen kapom, előre látom, csak ~~meg~~ be kell járni a kész utat. De ez is nehéz! Rang szerint kiki másképp formálja meg: ~~nincs~~ nem fordíthat költő, csak a saját nívóján” [III/1]. Az előzőekben hivatkozott jelöletlen intertextusok azt előfeltételezik, hogy a műfordító-költő az *Örök Barátaink I.* kötetének bevezető írásához (KRK 2023a) is használt vette a kéziratnak. A fordításkötet bevezetőjének a többi része már a könyv elkészültének az okáról, majd konkrétan a tartalmáról, illetve az előző fordítások javításának a szükségességéről szól.

A *Válogatott műfordítások* című kötet bevezetőjében (KRK 2023c) már jelölt intertextus, azaz konkrét utalás is előfordul. Az alábbiakban hasonlóan láthatóvá teszem a kézirat egyes oldalaira referáló szöveghelyeket: „[h]ogy a műfordító hogyan végezte és végzi mindenkor a világirodalom élő lélekcserejét, [I/1] gondolatcserejét, arról már többször írtam. [...] Nélküle vak és süket maradna az érdeklődés mindarra, ami kívül esik a nemzeti nyelv körén”. [...] Szellemi csereforgalom [I/1] az élet. [...] „[a] legjobb tanár, a legcsodálatosabb Mezzofanti még nem költői tolmács. A műfordító ott kezd, ahol a nyelvtanár és a filológus abbahagyja [V/1] (bár célszerű, hogy maga is tanár legyen egy kicsit). [...] Külső okok, alkalmak, kultúrprogramok üdvösen előmozdíthatják az ilyen munkát, [I/1] az igazi hajtóerő azonban a műfordításban lényegileg mégis az ihlet izgalma. [II/1] A fordító-költő nagyon élvez valamely idegen lelket, idegen művészi megnyilatkozást, s mutogatni, [I/1] terjeszteni akarja a tetszését. [...] [N]em fordíthat verset senki a maga eredeti költői rangján felül.” [III/1] Szabó Lőrinc e szöveget 1950. február 16-án jegyezte le. Nem látom bizonyíthatónak, hogy pontosan mely szövegkorpusz alapján indította el ezt az előszavát, de az magától értetődő, hogy a kézirat tartalma itt ugyancsak közvetlen vagy közvetett módon, *A műfordítás öröme* című esszé, illetve az *Örök Barátaink I.* és *II.* kötetek bevezetőinek a felhasználásával, megjelenik. Olyan intertextus, amely a *manuscriptum* IV/1, IV/2, V/2, VI/1, VI/2, VI/3, VII/1 jelzésű oldalainak egyes tartalmi elemeit jelenítené meg, e bevezetésben sem található.

Az autográf vázlat utolsó oldala (VII/1) a rossz műfordítás ismérveit részletezi. Ezen oldal szövegérintkezésének a megtalálása, amennyiben az publikáltan létezik, további kutatómunkát igényel. Az intertextuális vonatkozásokon túl lényeges azonban kiemelni az oldal egy szövegrészletét: „[m]egbízhatóság: fordítsunk eredeti nyelvből.” Ez Szabó Lőrinc tanácsa a műfordítóknak, egyértelműen ellenzi a közvetett fordításokat, miközben a következőt fogalmazza meg *expressis verbis* az *Örök Barátaink I.* kötetének bevezetőjében: „[a] kevés számú szláv, keleti vagy egyéb verset egy vagy több közvetítő nyelv tolmácsolta; ezeknél hiányzik az eredeti cím. Különös gonddal foglalkoztam, német verses és angol prózai fordítás alapján,

Bhagavadgitával” (KRK 2023a). Érezhető, a műfordító-költő fontosnak tartja kiemelni, hogy a közvetítő nyelv felhasználása esetén milyen alapossággal járt el, az *Örök Barátaink II.* kötetének előszavában (KRK 2023b) pedig olyan hosszú magyarázattal szolgál, amelynek a terjedelmét csak a *Válogatott műfordítások* bevezetőjében megjelent indoklás terjedelme haladja meg (KRK 2023c). Mindebből nem feltétlenül vonható le az a következtetés, hogy a kézirat egésze 1941, az *Örök Barátaink I.* kötetének megjelenése előtt keletkezett, hiszen egyrészt már jóval korábban is fordított verseket közvetítő nyelv segítségével (pl. 1919 decemberében a Tevan Kiadó felkérésére kezdett Omar Khajjám-verseket fordítani), másrészt pedig a kézíraton általános, didaktikus megállapításokat tesz a műfordításról. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy minden körülmekintő esetben hiteles lenne a közvetett műfordítás (bizonyosan nem az). A valóban terjedelmes szabadkozások egésze jelen tanulmányban nem jeleníthető meg, de az illusztrálás kedvéért a következőkben idézek néhány szöveghelyet, először az *Örök barátank II.* kötetéből: „[ú]jdonság mindenesetre – s talán elvi kitérésre is szorulna – az a tény, hogy ebben a kötetben jóval nagyobb azoknak a verseknek a száma, amelyeket nem közvetlenül eredetiből fordítottam. [...] A közvetítő nyelvek révén készült fordítások túlnyomó részének [...] a szerzői, Puskin, Lermontov és Tyutsev. [...] Temirkul Umetoli kirgiz poéta, orosz főhadnagy és Pável Szavanok kapitány nélkül – ha ugyan nem fedőnevek voltak a neveik – és harmadik társuk nélkül, akiről csak annyit tudok, hogy Dimitrij volt a keresztnéve, mindent egybevéve és családommal együtt aligha éltem volna túl az ostrom viszontagságait, s aligha született volna meg ez a könyv. A velük még a pasaréti aknatűzben rögtönzött »irodalmi esték« emléke, az emberi hála az, ami Puskin-fordításaimat még a bunker mogorónyi mécsvilága mellett elkezdette; a folytatásba aztán mindjobban belejátszott a szakember becsülése, a rokonszenv és az ámulat” (KRK 2023b). A *Válogatott műfordítások*ban hosszasan tárgyalt személyes okok és magyarázatok, az angol és a német variánsok előzetes alapos tanulmányozása mellett azonban mintha tudatosan föloldozná magát e kijelentése szigora és evidenciája alól: „[a] világkultúra ismertetésében egész híd-rendszerek futnak egymáson keresztül-kasul. Nem lehet tehát – s elvileg sem kell – az eszményi kíváncsi hangoztatása mellett kizárni azt a megoldást sem, melyet egyébként az élet úgyis rég megteremtett és fenntart, hogy ti. szükség esetén kölcsön-szerveket vegyünk igénybe, s azokkal vizsgálódjunk olyan tájakon és korokban, ahová a magunk szeme nem lát be közvetlenül. A nyersfordítások és közvetítő nyelvek használatáról beszélek, szükségmegoldásokról, amelyek – sem maguk, sem eredményeik – sohasem húzhatók egy kalap alá” (KRK 2023c). S itt meg is magyarázza: „Hogy a magam tapasztalatából és gyakorlatából beszéljek: elvben én sem kívántam közvetve fordítani. Megismertem azonban idegen fordításokban még idegenebb műveket, s egyiket-másikat nagyon szerettem volna magyaroknak megmutatni. Egy-egy ősi hindu vagy kínai munkára, versre, részletre gondolok. Választhattam két lehetőség közt: vagy igénybe veszem a tolmácsaimat, vagy véka alatt tartom azt, amit tükrökön át hozzám jutott fénynek érzek” (KRK 2023c). E sorok írójáról már kevésbé tudjuk elképzelni, hogy a kéziratában azt jegyezné föl, hogy „[m]egbízhatóság: fordítsunk eredeti nyelvből”.

Mindezek alapján feltételezhető, hogy a kézirat IV/1, IV/2, V/2, VI/1, VI/2, VI/3 és VII/1 jelölésű oldalai 1940 után, de még 1950 előtt születtek.

4. Összegezés

Az egyes szövegek összehasonlításának eredményeképp annyi állapítható meg bizonyosan, hogy a kézirat egy több ízben elővett, átírt, javított esszé vázlat, amelyet Szabó Lőrinc *A műfordítás öröme* című esszéjének megírásához, illetve az *Örök Barátaink I.*, az *Örök Barátaink II.*, és a *Válogatott műfordítások* című fordításkötetei elé írt bevezetéseinek az elkészítéséhez használt. Továbbá nagy biztonsággal kijelenthető, hogy a szövegforrás I/1, II/1, III/1 és V/1 jelölésű oldalai *A műfordítás öröme* megjelenése, azaz 1940. január 14. előtt keletkeztek, hiszen ezen oldalak meglehetősen kurrens módon fordulnak elő Szabó Lőrinc *Új Időkben* publikált esszéjében. Harmadrészt az a hipotézis is beigazolódni látszik, miszerint a kézirat egyes oldalai nem egy időben keletkeztek, ugyanis az eltérő tintaszínek és a szövegek közötti intertextuális viszonyok vizsgálatának eredményei alapján feltételezhető, hogy a IV/1, IV/2, V/2, VI/1, VI/2, VI/3 és a VII/1 jelölésű oldalakat Szabó Lőrinc 1940. január 14. (*terminus post quem*) után, de még a *Válogatott műfordítások* bevezetésének megírása, azaz 1950. február 16. (*terminus ante quem*) előtt készítette.

A kézirat azért is komoly jelentőségű, mert számos olyan vázlatpontja van, amely adekvát módon kapcsolható Szabó Lőrinc fordításszövegeihez, s ahol a fordítói megállapítások összeolvashatók a fordítói gyakorlattal, döntésekkel. *A műfordítás öröme* elkészülése után 1941-ben, az *Örök Barátaink I.* kötetének megjelenési idejében – a jelentékeny lírai fordításokat most meg sem említve – csak a német prózából a Niels Kampmann Verlagnál három művet fordít le: Gottfried Keller művét, a *Tükör, a cica* címűt, Annette von Droste-Hülshoff *A zsidóbükk* című alkotását és Theodor Storm *Aquis submersus* című novelláját.

Tehát a kézirat fordítói munkáról szóló megállapításainak Szabó Lőrinc megjelent fordításszövegei elemzésével való összeolvasása, ha a készülő kritikai kiadás szövegkritikai apparátusának minden igényét nem is elégíti ki teljesen, minden bizonnyal hozzájárul annak elkészítéséhez, annál is inkább, mert első ránézésre is könnyen megállapítható, hogy a kézirat vázlat nemcsak más, már megjelent szövegekhez tartalmilag kapcsolódó, szövegközi elemeket foglal magában, hanem olyan – eddig csak a műfordító fordításszövegeinek eredetivel való egybevetésekor felismert, Szabó Lőrinc fordításról szóló kritikai megszólalásaiban még implikáltan sem megjelenő – fordítói elképzelést is, amely bizonyíthatja a XX. század egyik legsikeresebb műfordítója zsenijét, műgondját és fordításpoétikájának reflektáltságát.

Irodalom

Babits Mihály 2014. *Egyetemi előadások 1919 – Szabó Lőrinc gyorsírási lejegyzése alapján*. A gyorsírási lejegyzést megfejtette, átdolg., sajtó alá rend. Lipa Tímea. Budapest: Ráció Kiadó.

- Baudelaire, Charles 1943. *A Romlás Virágai*. Ford. Babits Mihály – Szabó Lőrinc – Tóth Árpád, jegyz., sajtó alá rend. Szabó Lőrinc. Budapest: Révai.
- Baudelaire, Charles 1957. *A romlás virágai*. Ford. Babits Mihály – Szabó Lőrinc – Tóth Árpád, bev. Szabó Lőrinc. Budapest: Magvető.
- Bazsóné Sörös Marianna – Barna László 2022. A fiatal Szabó Lőrinc fordítása: *A pusztai falu*. *Irodalmi Szemle* 65/12, 70–78.
- Barna László 2015. Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”. *Partitúra* 10/2, 31–39.
- Barna László 2022. Keller prózája Szabó Lőrinc fordításában. *Irodalmi Szemle* 65/10, 77–83.
- Kabdebó Lóránt 1968. Szabó Lőrinc, a Nyugat kritikusa (1920–1922). *Irodalomtörténeti Közlemények* 72/6, 659–671.
- Kabdebó Lóránt 1970. *Szabó Lőrinc lázadó évtizede*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Kappanyos András 2015. *Bajuszbögre: lefordíthatatlan. Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer*. Budapest: Balassi.
- Kappanyos András 2018. „Szép hűtlenek és derék tramplik”. *Jelenkor* 61/7–8, 883–887.
- Kappanyos András 2021. *Túl a sövényen*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Kontor István 2000. *Szabó Lőrinc lírafordításai németből*. PhD-értekezés. http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_35516_section_32111.pdf (letöltve: 2023. 03. 25.).
- KRK 2023a. Szabó Lőrinc. *Bevezetés az Örök Barátaink I. kötetéhez*. Vers és valóság: A Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc Kutatóhelyének és az MTA Könyvtárának Szabó Lőrinc-honlapja. <https://krk.szabolorinc.hu/> (letöltve: 2023. 03. 25.).
- KRK 2023b. Szabó Lőrinc: *Bevezetés az Örök Barátaink II. kötetéhez*. Vers és valóság: A Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc Kutatóhelyének és az MTA Könyvtárának Szabó Lőrinc-honlapja. <https://krk.szabolorinc.hu/> (letöltve: 2023. 03. 25.).
- KRK 2023c. Szabó Lőrinc: *Bevezetés a Válogatott műfordítások c. kötetéhez*. Vers és valóság: A Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc Kutatóhelyének és az MTA Könyvtárának Szabó Lőrinc-honlapja. <https://krk.szabolorinc.hu/> (letöltve: 2023. 03. 25.).
- KRK 2023d. Szabó Lőrinc – Vers és valóság: A Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc Kutatóhelyének és az MTA Könyvtárának Szabó Lőrinc-honlapja. <https://krk.szabolorinc.hu/> (letöltve: 2023. 03. 25.).
- Kulcsár-Szabó Zoltán 2008. Fordítás és (ön)értelmezés: A fordítás mint elemzés és kommentár Szabó Lőrinc műfordításaiban. *Tiszatáj* 62/7, 63–83.

- Kulcsár-Szabó Zoltán 2010. *Tükörszínháza agyadnak: Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében*. Budapest: Ráció Kiadó.
- Lipa Tímea 2005. A gyorsírás hozadéka napjainkban – Szabó Lőrinc drámafordítása gyorsírásban. Nemzetközi Magyarság-tudományi Társaság által megrendezett nemzetközi doktor-jelölt konferenciák tanulmányai. <http://real.mtak.hu/122977/1/Lipa-Timea-dri2005.pdf> (letöltve: 2023. 03. 25.).
- Mudriczki Judit 2021. Újrafordítás vagy audiovizuális adaptáció? Szabó Lőrinc *Ahogy tetszik* fordításának utóélete a magyar szinkron dramaturgiai gyakorlatban. In: Gulyás Adrienn – Mudriczki Judit – Sepső Enikő – Horváth Géza (szerk.): *Klasszikus művek újrafordítása*. Budapest: L'Harmattan. 231–242.
- Rába György 1972. *Szabó Lőrinc*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sasvári Anna 2023. A fordítói döntéshozatalhoz kapcsolódó fordítástudományi szakkifejezések tisztázása. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, 16/1, megjelenés alatt.
- Shakespeare 1948. *Shakespeare szonettjei*. Ford., bev.: Szabó Lőrinc. Budapest: Franklin.
- Szabó Lőrinc 1921a. Babits Goethe-fordítása. *Nyugat* 14/10, 793–794.
- Szabó Lőrinc 1921b. Tóth Árpád Wilde-fordítása. *Nyugat* 14/10, 790–793.
- Szabó Lőrinc 1938. Shakespeare-rel a Fekete-erdőben. *Új Idők* 1938. 12. 18., 925–927.
- Szabó Lőrinc 1940a. A műfordítás öröme. *Új Idők* 46/1, 14.
- Szabó Lőrinc 1940b. Stefan George és az új Németország. *Esti Magyarország* 1940. 06. 28.
- Szabó Lőrinc 1941a. *Örök Barátaink I.* Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet.
- Szabó Lőrinc 1941b. Babits betegágyánál. 1941. 02. 16., MTAKK, Ms 4699/131–132.
- Szabó Lőrinc 1941c. A cinkétől a faunig: Kis természetrajz versekben és műfordításokban. *Új Idők* 1941. Húsvét, 445–447.
- Szabó Lőrinc 1942/1974. Móricz–Mikes. In: *Szabó Lőrinc: Napló, levelek, cikkek*. Sajtó alá rend., bev., jegyz.: Kabdebó Lóránt. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 59–60.
- Szabó Lőrinc 1943a. *Az én könyvtáram*. Rádióelőadás, gépiratos másodpéldány autográf javításokkal, PIM File: 25.022–4.; 25.058–60.
- Szabó Lőrinc 1943b. Önképzőkori emlékek. In: *Szabó Lőrinc: Napló, levelek, cikkek*. Sajtó alá rend., bev., jegyz.: Kabdebó Lóránt. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 15–23.
- Szabó Lőrinc 1943c. Babits műhelyében. *Magyar Csillag* 1943. december, 701–708.
- Szabó Lőrinc 1944. Jászai Mariról. *Új Idők* 1944. 04. 22., 460–462.

- Szabó Lőrinc 1948a. A fordító az *Ahogy tetszről*. *A Nemzeti Színház műsorfüzete* jún–júl., 1–2.
- Szabó Lőrinc 1948b. *Örök Barátaink II.* Budapest: Egyetemi Nyomda.
- Szabó Lőrinc 1950. *Válogatott műfordítások.* Budapest: Franklin.
- Szabó Lőrinc 1955. Tóth Árpád. *Csillag* 1955. február, 455–458.
- Szabó Lőrinc 1974. *Napló, levelek, cikkek.* Vál., sajtó alá rend., bev., jegyz. Kabdebó Lóránt. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Szabó Lőrinc 2003a. A műfordítás öröme. In: Szabó Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások.* Gond., jegyz., utószó: Kemény Aranka. Budapest: Osiris. 505–507.
- Szabó Lőrinc 2003b. Szabó Lőrinc a gyorsírásról. In: Szabó Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások.* Gond., jegyz., utószó: Kemény Aranka. Budapest: Osiris. 815–819.
- Tóth Árpád 1935. *Tóth Árpád Összes versei.* Bev., sajtó alá rend.: Szabó Lőrinc. Budapest: Athenaeum.
- Tóth Árpád 1949. *Tóth Árpád Összes versfordításai.* Sajtó alá rend., bev.: Szabó Lőrinc. Budapest: Révai.